

شناخت تهرآن

رجبعلی لباف خانیکى
محمود بختیارى شهرى
محمود طغرايى
بهزاد نعمتى
مجید لباف خانیکى

www.ketab.ir

لارءءل
میراث فرهنگى و گردشگرى
خراسان رضوى
شورای پژوهش و نشر

انتشارات
آهنگ قلم
ارديبهشت
۱۳۹۳

به مناسبت یادبود شاعر و حماسه سرای بی بدیل ایران زمین
و زنده کننده زبان پارسی "حکیم ابوالقاسم فردوسی توسی"
طبع و نشر گردید.
بیست و پنجم اردیبهشت ماه
یکهزار و سیصد و نود و سه خورشیدی

سرناسه	لباف خانیکی، رجبعلی، ۱۳۲۷ -
عنوان و نام پدیدآور	شناخت تابران/مولفان: رجبعلی لباف خانیکی، محمود طفرایی، بهزاد نعمتی، مجید لباف خانیکی؛ به سفارش اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، خراسان رضوی
مشخصات نشر	مشهد: آهنگ قلم، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۳۸۴ص: جدول، نمودار.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۲۲۵-۰۷۱-۱
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	واژه نامه.
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	توس
شناسه افزوده	بختیاری شهری، محمود، طفرایی، محمود، نعمتی، بهزاد، لباف خانیکی، مجید
شناسه افزوده	اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان رضوی
رده بندی کنگره	DSR/و۷۵خ۲ ۱۳۹۳ ۲۰۷۹
رده بندی دیویی	۸۲۲۲/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۳۴۶۰۸۸۸

شناخت تابران

رجبعلی لباف خانیکی
محمود بختیاری شهری
محمود طغرائی
بهزاد نعمتی
مجید لباف خانیکی

رجبعلی لباف خانیکی
محمدرضا ملانکه
سید جواد هوسوی
گویا اسکندر
معین
پارسیان
اول/ ۱۳۹۳
۱۰۰۰ / وزیری
۹۷۸-۶۰۰-۲۲۵-۰۷۱-۱
۱۲۵۰۰ تومان

ویراستار
طرح جلد
ناظر اجرایی
لیتوگرافی
چاپ
صحافی
نوبت چاپ
شمارگان
شابک
قیمت

آهنگ قلم با همکاری اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
خراسان رضوی-شورای پژوهش و نشر
مشهد/ کدپستی ۹۱۳۵۹۶۳۷۱۹
۰۵۱۱۷۶۴۶۳۰۹-۰۹۱۵۴۲۹۱۹۰۶
Ahangheghalam@gmail.com
www.ahangheghalam.ir
مشهد بلوار شهید صادقی (سازمان آب)،
اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان رضوی

۰۵۱۱ ۷۲۶۳۳۱۰
۰۵۱۱ ۷۳۲۲۷۲۰

ناشر
نشانی ناشر
تلفن
پست الکترونیکی
سایت
نشانی
تلفن
نمابر

سخن نخست

صیانت، حمایت و نشر مفاهیم و دستاوردهای میراث فرهنگی و گسترش آن در میان عامه مردم از وظایف مهم این اداره کل هست. با تغییر سیاست های کلان سازمانی و گشایش بابی تازه در زمینه ی عنایت به اصول بنیادین و پی ساخت های فرهنگ اسلامی- ایرانی این دیدگاه از جایگاه والایی برخوردار گشته است. تا به عنوان اساس هویت ملی در صدر فعالیت های این مجموعه قرار گیرد. از این رو در نیمه دوم سال ۱۳۹۲ شورای پژوهش و نشر اداره کل به پیشنهاد و حمایت جناب آقای لباف خانیکی مدیر کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان رضوی تشکیل شد تا چاپ مجموعه هایی از تحقیقات و پژوهش های به عمل آمده - که حاصل کار و تلاش کارشناسان و محققان حوزه های گوناگون میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان خراسان رضوی است- را در دستور کار قرار دهد.

مجموعه ی پیش رو اولین کتاب از سری کتاب های "میراث خراسان" به شمار می رود که به مناسبت فرا رسیدن زادروز شاعر ملی و حماسه سرای تاریخ ایرانیان حکیم ابولقاسم فردوسی به تاکید و همراهی جناب آقای دکتر سلطانی فرماندار و معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری کشور به زیور طبع آراسته شده است.

امیدواریم که این روال هم چنان ادامه یابد و با چاپ و انتشار این آثار و آثاری از این دست گامی هر چند کوتاه به سوی شناساندن فرهنگ، تاریخ و تمدن این سرزمین به علاقه مندان و دوست داران ایران و ایرانیان بر داشته باشیم. هم چنین شایسته است در این مجال از جمیع دست اندرکاران این مجموعه که به اهتمام آنان این اقدام فرجامی نیکو یافته است تقدیر و سپاس گزاری نماییم.

محمد رکنی

قائم مقام مدیر کل

فهرست مطالب

۱	۱- حدود و موقعیت تابران در توس
۶	۲- جغرافیای تاریخی
۲۶	۳- زمین‌شناسی توس و تابران
۲۶	ژئومورفولوژی منطقه باستانی توس
۲۶	موقعیت زمین‌شناسی توس
۲۶	مطالعه عکسهای هوایی توس
۲۷	خاک‌شناسی منطقه باستانی توس
۲۸	زمین‌ساخت منطقه باستانی توس
۲۸	گسل کشف‌رود
۲۸	تأثیر تغییرات زمین در باستان‌شناسی
۲۹	زلزله‌ها در توس
۲۹	مسایل آب و هواشناسی دیرینه توس
۳۰	معادن منطقه باستانی توس
۳۲	۴- ویژگیهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و قومی
۷۴	۵- تابران در مطالعات باستان‌شناسی
۷۴	۱-۵- تاریخچه مطالعات میدانی و کاوشهای باستان‌شناسی
۸۸	۲-۵- فعالیت‌های باستان‌شناسی در راستای سامان‌دهی «شهر توس»
۹۰	۵-۲-۱- بررسی و شناسایی آثار باستانی و یادمانهای تابران
۹۰	۵-۲-۱-۱- تپه قادرآباد
۹۳	۵-۲-۱-۲- تپه پس‌کمر
۹۳	۵-۲-۱-۳- تپه حاج‌تراب
۹۴	۵-۲-۱-۴- تپه امرغان توس

۹۶	۵-۱-۲-۵- قبرستان عاشقان
۹۶	۵-۱-۲-۶- بقایای پل گردوخستی
۹۹	۵-۱-۲-۷- بقایای شهر تابران (شهر توس فعلی)
۱۰۴	۵-۱-۲-۸- آرامگاه فردوسی
۱۰۸	۵-۱-۲-۹- بقعه هارویه
۱۰۸	۵-۲-۲- گمانه‌زنیهای باستان‌شناسی در عرصه تابران
۱۱۲	۵-۱-۲-۱- گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه مسکونی تابران و ترسیم خط لبه آن
۱۹۱	۵-۲-۲- گمانه‌زنی در محوطه مقابل بنای هارویه
۲۱۲	کاوش مسجد مدرسه تابران توس
۲۳۷	۵-۲-۳- گمانه‌زنی به منظور تعیین وضعیت حصار و دروازه‌های «مرو» و «رزان»
۲۳۷	۵-۲-۴- گمانه‌زنی به منظور آگاهی از لایه‌های باستانی در محل نصب سایه‌بانها
۲۳۷	۵-۲-۳- جستجوی آرامگاه امام محمد غزالی در قبرستان سفالقان طابران
۲۴۰	الف قبرستان سفالقان
۲۴۱	به توصیف آرامگاه غزالی
۲۸۱	۵-۲-۴- کاوش باستان‌شناسی پل مقابل دروازه نیشابور
۲۸۱	وضعیت کنونی
۲۸۲	نوع و ماهیت پل
۲۸۲	شیوه ساخت پل
۲۸۵	۵-۲-۵- پی‌گردی باستان‌شناسی دروازه‌های تابران
۲۸۶	۱- خاک‌برداری و پی‌گردی در دروازه مرو تابران
۲۸۹	۲- کاوش در محل دروازه رزان تابران
۳۱۴	کاوش در دروازه غربی تابران (نیشابور یا رادکان)
۳۱۶	۵-۲-۶- کاوشهای باستان‌شناسی کهن‌دژ تابران
۳۲۸	کهن‌دژ تابران توس
۳۲۹	روش کاوش در کهن‌دژ
۳۲۹	آغاز عملیات پژوهشی باستان‌شناسی در ارگ تابران
۳۳۰	توصیف اولیه ارگ
۳۳۰	الف: ارگ یا حصار گلی با طرح نامنظم
۳۳۴	ب: ارگ خشتی با طرح مستطیلی منظم
۴۴۷	۳- ویژگیهای فرهنگی و هنری و اقتصادی تابران بر اساس داده‌های باستان‌شناسی

فهرست جداول

۳۲	جدول ۱- روستاهای اقماری «توس سفلی» در شهرستان مشهد
۳۸	جدول ۲- توالی قسمت یک صحرا در روستاهای مورد مطالعه
۴۱	جدول ۳- سلسله مراتب سمتها در صحرای ملا غلام حسین در توس سفلی
۴۴	جدول ۴- عناوین اصلی سهم برها و درصد متعارف سهم آن از کل محصول یک صحرا
۴۵	جدول ۵- نمایش چگونگی تقسیم محصول در یک صحرا براساس دو عامل کار و گاو
	جدول ۶- وضعیت سه روستای مورد مطالعه از نظر تعداد صحراء مقدار زمین و مالکیت تا قبل از اصلاحات
۴۸	ارضی
۴۹	جدول ۷- وضعیت صحراهای روستای اسلامیه در سال ۱۳۳۳
۵۴	جدول ۸- ترکیب اعضای صحرای سرخسی در حالت ۵ جفتی
۵۵	جدول ۹- ترکیب اعضای صحرای سرخسی در حالت ۴ جفتی
	جدول ۱۰- چگونگی شراکت اعضای صحرای سرخسی در حالت ۵ جفتی برای تأمین گاو کار مورد نیاز
۵۶	دهقانها
	جدول ۱۱- چگونگی شراکت اعضای صحرای سرخسی در حالت ۴ جفتی برای تأمین گاو کار مورد نیاز
۵۷	دهقانها
۵۸	جدول ۱۲- ترکیب اعضای صحرای بنداری (اریابی) در حالت ۴ جفتی
۶۰	جدول ۱۳- مقدار سهم آب هر یک از ۴ صحرای روستای توس سفلی در ارتباط با مقدار زمین
۲۲۹	جدول ۱۴- جداول آماری گمانه‌های باستان‌شناسی تابران طوس

فهرست نمودارها

- نمودار ۱- قدرت مسلط بر یک صحرا در روستای توس سفلی ۴۲
- نمودار ۲- قدرت مسلط بر یک صحرا در روستای توس علیا ۴۶
- نمودار ۳- قدرت مسلط بر یک صحرا در روستای اسلامیه ۵۰
- نمودار ۴- قدرت مسلط بر یک صحرا در روستای اسلامیه ۵۲
- نمودار ۵- ترتیب ۴ بگیری ۴ صحرای روستای سفلی در طی ۴ مدار متوالی ۶۱

پیش گفتار

اگر چه توس قلمرو محدودی از خراسان را شامل می‌شد اما به دلیل موقعیت آن در مسیر شاهراه بزرگ شرق (جاده ابریشم)، جایگاهش در پیشینه اسطوره‌ای ایران و سهمش در پرورش بزرگان دین و دانش و ادب، همواره نامش در تاریخ بلند آوازه بوده است.

توس بر منطقه‌ای میان کوههای هزار مسجد و بینالود اطلاق می‌شده و چهار شهر به نامهای نوغان و تابران و رادکان و تروغیز داشته است، اما در مقاطعی از تاریخ نوغان و تابران را هم توس می‌نامیدند. این امر موجب شده است که گاهی مباحث مرتبط با جغرافیای تاریخی توس و نوغان و تابران درهم آمیزند و تشخیص آنها از یکدیگر با اشکال مواجه شود و حتی خاستگاه و جایگاه دقیق وقایع با تردید و ابهام همراه باشد.

مثال روشن این مقال وضعیت بقعه هارونیه است. به روایت متون معتبر تاریخی بعد از مرگ هارون الرشید در سال ۱۹۳ هـ.ق. بر فراز گورش در سناباد نوغان بنایی ساختند به نام «هارونیه» و ده سال بعد پیکر پاک امام رضا (ع) را هم در همان هارونیه به خاک سپردند که بعد از آن هارونیه بطاف شیفتگان آل علی (ع) و ملجای شیعیان شد و لابد نام هارونیه هم کم‌کم از زبانها افتاد. در آن زمان به نوغان توس هم می‌گفتند، اما بعد از قرن پنجم هجری بر رونق تابران افزوده شد و به آن شهر «توس» می‌گفتند.

تابران جزو نخستین شهرها بود که بعد از تهاجم مغولها بازسازی شد و به سرعت پیشرفت کرد و بعد از آن توس نامیده شد.

در سال ۷۹۱ هجری توس توسط میران‌شاه پسر تیمور ویران و مردمش قتل عام شدند. پس از ویرانگری‌های میران‌شاه، در تابران کهن یا توس آن روزگار تنها بنای آجری گنبد داری برجای مانده بود و کسانی که در دهه‌های اخیر آن بنا را در میان حواریها مشاهده کردند، همان «هارونیه» نوغان پنداشتند و بدون توجه به جایگاه واقعی هارونیه و با نگاهی غیر کارشناسانه آن بنای آجری را «هارونیه» نام نهادند در صورتی که بنای آجری تابران که اکنون به هارونیه معروف است با بنای واقعی هارونیه که اکنون روضه منوره حرم رضوی بجای آن ساخته شده است، حدود ۲۵ کیلومتر مسافت و حدود ۵۰۰ سال فاصله زمانی دارد.

عدم شفافیت جغرافیای تاریخی توس و تابران و لزوم شناخت ویژگیهای زیست محیطی، آثار باستانی و لایه های تمدنی توس کنونی (تابران کهن) در آستانه ساماندهی آن مکان تاریخی پژوهش گسترده و همه جانبه ای را طلب می‌کرد و انجام چنین پژوهشی را کسانی عهده‌دار شدند که سالیان دراز پیرامون توس و تابران پژوهش و کاوش کرده بودند و با انجام تحقیقات میدانی به نتایج ملموس و مفیدی رسیده بودند.

پژوهش حاضر تحت عنوان «شناخت تابران» حاصل مطالعات کتابخانه‌ای، تحقیقات میدانی پیمایشی و کاوشهای باستان‌شناسی است. در مطالعات کتابخانه‌ای از متون و مقالاتی استفاده شده که به دلیل کثرت تکرار شاید برای خواننده خیلی تازگی نداشته باشد اما حاصل تحقیقات میدانی مطالب نانوشته و نو است که اطلاعات جامع و جالبی را بر اساس داده‌های باستان‌شناسی برای نخستین بار به پژوهشگران عرضه می‌نماید. مسلماً این بخش از پژوهش که از حجم نسبتاً زیادی برخوردار می‌باشد برای محققان اهمیت ویژه‌ای خواهد داشت. با این وجود گزارش «شناخت تابران» احتمالاً کاستیها و لغزشهای فراوانی خواهد داشت که از نگاه دقیق اندیشمندان و فرهیختگان پوشیده نخواهد ماند و مؤلفان اگر چه تلاش و وسواس علمی فراوانی در تهیه و تدوین این گزارش اعمال کرده‌اند، در عین حال نیازمند راهنمایی مشفقانه و امیدوار به اغماض خطاهای خویشند. این مجموعه علاوه بر مؤلفان به اشخاص زیر مرهون می‌باشد:

علی محمد هویدا، حشمت کفیلی، حمید هاشم پور، محمد عبدالله زاده ثانی، علیرضا قادری، محمد پهلوان، مهدی ابراهیم‌نیا، حسن نامی، مهدی میری، محمد رکنی، محمد اسماعیل اعتمادی، علیرضا شناسایی، محمد نعیم آبادی و علی نعیم آبادی